

Przyczynek do retrospektywnej bibliografii historycznej Korpus Ochrony Pogranicza (1924 - 2006)

Wobec znacznego wzrostu zainteresowania problematyką organizacji i działalności Korpusu Ochrony Pogranicza na terenie Kresów Wschodnich w latach 1924-1939, zaistniała potrzeba przygotowania zestawienia bibliograficznego na temat tej formacji. Inicjatywa ta jest istotna ze względu na to, iż powstająca od ponad osiemdziesięciu lat literatura problemu poświęcona KOP osiągnęła liczbę kilkuset publikacji: źródeł drukowanych, relacji, artykułów czy opracowań. Dotarcie do tak rozbudowanego, często mało znanego piśmiennictwa, stanowi poważny problem nawet dla doświadczonych badaczy dziejów formacji granicznych tym bardziej, że w znacznej części prace publikowane są w regionalnych periodykach historycznych ukazujących się w niewielkim nakładzie. Pierwsze doświadczenia związane z udostępnieniem bibliografii KOP w internecie okazały się na tyle zachęcające, że została ona przygotowana w formie artykułu o charakterze naukowym. Jego celem jest ułatwienie pracy historykom wojskowości przez wskazanie głównych kierunków oraz tempa prowadzonych badań.

I.

Na początku niniejszego opracowania należałoby nakreślić kilka uwag o charakterze metodologicznym. Po pierwsze, spis bibliograficzny został ułożony według następującego klucza: a) źródła drukowane, b) wspomnienia, c) publikacje z okresu II Rzeczypospolitej, d) opracowania niepublikowane, e) opracowania. Poza nielicznymi wyjątkami pominięto w bibliografii większość współczesnych artykułów o charakterze publicystycznym. Brakuje również zestawienia artykułów z międzywojennej prasy wojskowej czy formacji granicznych oraz gazet ogólnokrajowych i regionalnych, ponieważ zagadnienie to wymaga oddzielnej kwerendy. Po drugie, opis bibliograficzny został skrócony do minimum wiadomości niezbędnych do identyfikacji wydawnictwa. Kolejność elementów w zapisie bibliograficznym została zachowana według następującego klucza:

1. wydawnictwa zwarte:

- nazwisko i imiona autora
- tytuł, podtytuł (kursywą)
- numer tomu i części
- tytuł tomu i części (kursywą)
- współpracownicy (red., oprac.)
- miejsce i rok wydania

- informacje dodatkowe (reprint, mps)
2. artykuł w pracach zbiorowych:
 - nazwisko i imiona autora
 - tytuł (kursywą)
 - [w:]
 - dalej jak w opisie bibliograficznym wydawnictwa zawartego
 3. czasopisma
 - nazwisko i imiona autora
 4. tytuł artykułu, podtytuł (kursywą)
 5. tytuł czasopisma (antykwą w cudzysłowie)
 - rok wydania czasopisma (ewentualnie miejsce wydania w przypadku konieczności zidentyfikowania publikacji)
 - część rocznika (rocznik, tom, numer, zeszyt)

W trakcie przygotowywania niniejszej bibliografii KOP wykorzystano zasoby Biblioteki Narodowej w Warszawie, Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie oraz Biblioteki Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie. Część publikacji udostępniłi sami badacze. W kilku wyjątkowych przypadkach autor nie mógł zapoznać się samodzielnie z literaturą prezentowaną w poniższym spisie i pomimo wtórnego pozyskania informacji bibliograficznych (zamieszczonych w dostępnych opracowaniach) zdecydował się na umieszczenie ich w zestawieniu.

II.

Materiały źródłowe do dziejów KOP są rozproszone i znajdują się w kilku polskich oraz zagranicznych archiwach. Należy przy tym podkreślić, że są one niekompletne i nieuporządkowane [1]. Część z nich została już opublikowana, ale niestety liczba wydawnictw jest niewielka i ogranicza się w zasadzie do najważniejszych aktów dotyczących powstania i struktury organizacyjnej Korpusu. Pierwsze materiały źródłowe zamieszczono w formie aneksów do artykułów. Proces ten rozpoczął Andrzej Ajnenkiel [2]. Metoda ta ma obecnie wielu kontynuatorów. Należy wspomnieć publikacje dotyczące źródeł do dziejów wywiadu KOP przygotowane przez Marka Jabłonowskiego i Jerzego Prochwicza [3]. Nie są to jedyne wydawnictwa o takim charakterze, ponieważ do tej pory ukazało się kilka wyborów tekstów przygotowanych przez Bolesława Polaka, Marka Jabłonowskiego, Włodzimierza Janowskiego, Jerzego Prochwicza czy Jana Widackiego [4].

Uzupełnieniem materiałów o charakterze aktowym są relacje żołnierzy KOP. W okresie powojennym ich gromadzenie i publikację rozpoczęto na emigracji, szczególnie w ośrodku londyńskim i paryskim – w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Władysława Sikorskiego oraz w czasopiśmie „Kultura”, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej”, „Niepodległość” [5]. Działalność tę kontynuowano w Polsce po roku 1989, w wyniku czego powstały zbiory relacji pod redakcją Henryka Dąbrowskiego i Mirosława J. Rubasa [6]. Niestety z powodu upływu czasu niemożliwe było zebranie większej ich liczby, a pisane z perspektywy ponad 50 lat są źródłem historycznym, które wymaga starannej krytyki ze strony badacza.

Wiele interesujących, jednak słabo rozpoznanych materiałów o charakterze źródłowym znajduje się w prasie okresu międzywojennego, głównie w czasopiśmie wydawanych przez Wojsko Polskie, takich jak dziennik „Polska Zbrojna”, tygodnik „Żołnierz Polski” czy miesięcznik „Wiarus”, przy czym w dwóch ostatnich tytułach redagowano specjalny dodatek poświęcony działalności KOP. Artykuły tam zamieszczane adresowano przede wszystkim do żołnierzy szeregowych i podoficerów, zaś celem publikacji było informowanie o bieżących wydarzeniach na Kresach Wschodnich. Stąd materiały te mają istotne znaczenie dla poznania życia codziennego pododdziałów i ich kontaktów z ludnością pogranicza. Ponadto publikowano artykuły w innych czasopiśmie, takich jak „Bellona”, „Przegląd Wojskowy”, „Rząd i Wojsko” [7], które adresowano przede wszystkim do kadry oficerskiej.

Oprócz wspomnianych wcześniej czasopiśm wojskowych, Korpus Ochrony Pogranicza wydawał jeszcze trzy tytuły wewnętrzne, przeznaczone dla żołnierzy i kadry KOP. Należy tu wymienić „Jednodniówkę Korpusu Ochrony Pogranicza” (wydawaną w latach 1925–1933), tygodnik „Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy KOP” (1933–1939) oraz miesięcznik „Biuletyn Oświatowo – Propagandowy KOP” (1936–1939). Dwa pierwsze czasopiśma miały charakter popularyzujący i informacyjny, natomiast „Biuletyn Oświatowo – Propagandowy KOP” był pismem o cechach poradnika, przeznaczonym dla oficerów propagandowo – oświatowych oraz kadry podoficerskiej KOP. Znajdowały się tam materiały pomocnicze do przygotowania uroczystości państwowych, wojskowych czy religijnych, do pracy z żołnierzami i ludnością miejscową. Szczególnie wiele miejsca poświęcano w „Biuletynie” sprawom oświaty, rozwoju spółdzielczości czy rolnictwa na Kresach Wschodnich. Dodatkowe informacje można odnaleźć również w czasopiśmie „Czaty” wydawanym przez Straż Graniczną, które od połowy lat dwudziestych zamieszczało artykuły na temat KOP.

Oprócz czasopiśm wojskowych i wydawnictw Korpusu Ochrony Pogranicza oraz Straży Granicznej, wiele informacji o działalności KOP znajduje się w prasie codziennej: w „Kurierze Warszawskim”, „Kurierze Porannym”, czy „Stołecznym Kurierze Wieczornym” oraz w wielu innych gazetach, szczególnie o charakterze lokalnym. Niestety kwerenda prasy międzywojennej nie została jeszcze ukończona i dlatego zestawienie artykułów publicystycznych z tego okresu będzie opublikowane w terminie późniejszym.

Jeśli chodzi o opracowania, można je podzielić na trzy grupy pod względem czasu ich powstania: przedwojenne, powojenne i z czasów III Rzeczypospolitej. Dokonując krótkiej charakterystyki tych publikacji należy stwierdzić, że opracowania przedwojenne mają raczej charakter popularno – informacyjny [8] i poza nielicznymi wyjątkami pozytywnie oceniają działalność Korpusu. Prace powstające w okresie powojennym, powstawały w charakterystycznym nurcie zakłamania, negacji lub przemilczenia dokonań żołnierzy KOP, na płaszczyźnie walki o niezależny polski byt państwowy na Kresach Wschodnich. Pierwszymi opracowaniami o charakterze naukowym były przygotowane w Poznaniu i Warszawie prace doktorskie Z. Czecha, S. Piłacińskiego, E. Bielicza, F. Biernata, L. Sawoniewskiego [9]. Część z tych dysertacji została później opublikowana we fragmentach w postaci artykułów naukowych w czasopiśmie resortowych Ministerstwa Spraw

Wewnętrznych lub Obrony Narodowej [10]. W okresie PRL-u podjęto również pierwszą próbę wydania monografii Korpusu Ochrony Pogranicza, opracowaną przez Henryka Dominiczaka, ówczesnego pracownika Akademii Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Inicjatywa ta osiągnęła połowiczny sukces. Praca ukazała się w 1983 roku z adnotacją „tylko do użytku wewnętrznego”. Odtajnioną jej wersję wydano dopiero w 1992 roku [11].

Równoległe do badań prowadzonych w nielicznych ośrodkach naukowych w kraju, studia nad zagadnieniem Korpusu Ochrony Pogranicza podjęli również historycy na emigracji [12] oraz wydający w drugim obiegu [13]. Pozbawieni dostępu do materiałów źródłowych zgromadzonych w archiwach resortowych, z powodzeniem wykorzystywali relacje i opracowania międzywojenne. Przygotowane wydawnictwa przybliżały opinii publicznej prawdziwą rolę, jaką odegrał KOP w walce z hitlerowskim i sowieckim najeźdźcą.

Po przemianach ustrojowych, jakie dokonały się w Polsce w 1989 roku, nastąpiła intensyfikacja badań nad problematyką KOP. Czynnikiem decydującym była liberalizacja przepisów dotyczących zasad udostępniania zasobu Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie i Archiwum Straży Granicznej w Kętrzynie (aktualnie przeniesionego do Szczecina). Nie bez znaczenia pozostały odbywające się cyklicznie konferencje popularno - naukowe w Kętrzynie i Koszalinie pod kierunkiem Lecha Grochowskiego, Bogusława Polaka i Jerzego Prochwicza [14].

Biorąc pod uwagę obecny stan badań można zauważyć, iż problematyka ochrony wschodnich granic II Rzeczypospolitej oscyluje wokół kilku głównych problemów. Na pierwszy plan wysuwają się zagadnienia związane z genezą i powstaniem KOP. Wśród prac, które mogą być przydatne do wyjaśnienia tego procesu, należy wymienić monografię KOP autorstwa Henryka Dominiczaka oraz artykuły Andrzeja Ajnenkiela, Jerzego Jabłonkowskiego czy Piotra Stawieckiego [15].

Drugim problemem często poruszonym przez badaczy jest organizacja wewnętrzna i struktura KOP. Spośród kilkunastu prac poświęconych temu zagadnieniu wymienić można analizy dokonywane przez następujących autorów: Henryka Dominiczaka, Jerzego Prochwicza czy Leszka Bednarka [16]. Warto także zwrócić uwagę na liczne publikacje, przedstawiające dyslokację formacji na wschodnich granicach państwa, co wiązało się ze zmianami dokonywanymi w trakcie piętnastu lat służby [17].

Obok problematyki dotyczącej struktury Korpusu, dużym zainteresowaniem badaczy cieszyła się tematyka związana z rozwojem i działalnością wywiadu KOP. Celem tych prac było nie tylko odtworzenie głównych kierunków działania, metod, ale również współpracy z Oddziałem II, jego Ekspozyturami oraz defensywą Policji Państwowej. Do najważniejszych prac należy zaliczyć publikacje Andrzeja Peptońskiego, Andrzeja Misiuka, Marka Jabłonkowskiego i Jerzego Prochwicza [18].

Kolejne popularne zagadnienie wiąże się z procesem przygotowań do konfliktu zbrojnego i udziału KOP w kampanii wrześniowej 1939 roku. Badacze poświęcają tej problematyce

wiele miejsca, zarówno w zakresie mobilizacji, koncepcji wykorzystania Korpusu w czasie wojny, jak i samego udziału jednostek w działaniach zbrojnych przeciwko oddziałom niemieckim i sowieckim. Szczególnemu wypukleniu podlega bohaterska postawa żołnierzy KOP w walkach o Węgierską Górkę, Hel czy Grodno. Spośród wielu autorów przygotowujących prace na ten temat warto zwrócić szczególną uwagę na Jerzego Prochwicza, Czesława Grzelaka, Ryszarda Szawłowskiego i Wojciecha Włodarkiewicza [19].

Następną grupę tematyczną stanowią prace podejmujące zagadnienia związane z represjami wobec żołnierzy KOP. Od pierwszych dni wojny Korpus poniósł szereg ofiar nie tylko w wyniku bezpośrednich działań bojowych, ale również na skutek zbrodni wojennych, jakich dopuszczali się Sowieci wzdłuż całej granicy z Polską. Po przegranej kampanii wrześniowej wielu żołnierzy KOP dostało się do niewoli sowieckiej oraz zostało internowanych na Litwie i Łotwie. W konsekwencji planowej działalności okupanta wymordowano w skrytobójczy sposób co najmniej 637 żołnierzy KOP ze „specobozów” w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku. Wśród ofiar znalazł się między innymi pierwszy dowódca KOP gen. dyw. w stanie spoczynku Henryk Minkiewicz. Z wielu prac poruszających tę problematykę należy wymienić przede wszystkim publikacje Mirosława J. Rubasa oraz Wandy K. Roman [20]. Do dnia dzisiejszego nie powstała jednak praca obrazująca całokształt represji komunistycznych w okresie okupacji i czasach powojennych. Jest to problem istotny ze względu na szeroką inwigilację ponad 250 żołnierzy zawodowych KOP i ich rodzin przez komunistyczne służby specjalne. Wskazać tu można również inne formy dyskryminacji, takie jak usuwanie z szeregów Wojska Polskiego [21], problemy ze znalezieniem pracy, a przede wszystkim manipulowanie historią najnowszą w kontekście stosunków polsko - sowieckich po I wojnie światowej.

Wiele miejsca poświęcają badacze biografom żołnierzy KOP. Oprócz opracowania losów dowódców Korpusu Ochrony Pogranicza przygotowano również biogramy wybranych dowódców brygad czy pułków KOP. W tym miejscu warto wymienić prace Tadeusza Radziwonowicza, Andrzeja Suchcitz, Jerzego Danielewicza, Krzysztofa Filipowa, Leszka Bednarka, Andrzeja Kralisza [22].

Na koniec należy jeszcze wskazać luki w prowadzonych dotychczas badaniach, które pomimo wysuwanych od kilku lat postulatów pozostają nadal nieuzupełnione. W 1998 roku Bogusław Polak w artykule „*Stan badań nad dziejami formacji granicznych 1918 - 1939*” wskazał na potrzebę opracowania informatora o zasobach archiwalnych oraz bibliografii tematycznej formacji granicznych w latach 1918 - 1939, edycji źródeł archiwalnych, pamiętników i relacji, opracowania biogramów dowódców KOP oraz dokumentów dotyczących zbrodni sowieckich dokonanych na oficerach i szeregowych KOP [23]. Zaledwie część tych postulatów jest obecnie realizowana, ale tempo prac badawczych nie pozwala na szybkie uzupełnienie braków. Z innych zagadnień, które powinny zostać opracowane w najbliższym czasie należy wskazać na monografie poszczególnych brygad i pułków KOP. Aktualnie powstają dysertacje doktorskie na temat brygady KOP Grodno i Wilno oraz analiza porównawcza brygady Polesie i Wołyń. Z czasem byłoby warto przygotować nową, uaktualnioną monografię Korpusu Ochrony Pogranicza.

Bibliografia Korpusu Ochrony Pogranicza (1924 - 2006)

A. Źródła drukowane:

1. Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939, t.2, Działania wojsk Frontu Ukraińskiego, wybór i oprac. Czesław Grzelak, Stanisław Jaczyński, Eugeniusz Kozłowski, red. Stanisław Jaczyński, Warszawa 1996.
2. Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939, t.3, Działania wojsk Frontu Białoruskiego, wybór i oprac. Czesław Grzelak, Stanisław Jaczyński, Eugeniusz Kozłowski, red. Czesław Grzelak, Warszawa 1995.
3. Kresy w oczach oficerów KOP, wstęp i oprac. Jan Widacki, Katowice 2005
4. O Niepodległą i granice, t.4, Korpus Ochrony Pogranicza 1924 - 1939. Wybór dokumentów, wstęp Marek Jabłonowski, współpraca Jerzy Prochwicz, oprac., wybór i przygotowanie do druku Marek Jabłonowski, Włodzimierz Janowski, Bogusław Polak, Jerzy Prochwicz, Warszawa - Pułtusk 2001.
5. *Oddział II Sztabu Głównego. Raport ppłk. Józefa Englichta*, oprac. Andrzej Grzywacz, „Arkana”, 1999, nr 2.
6. Polskie formacje graniczne, t.1, Straż Graniczna 1918 - 1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł, Wstęp, wybór i oprac. B. Polak, Koszalin 1999.
7. Polskie formacje graniczne, t.2, Straż Graniczna 1928 - 1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł, Wstęp, wybór i oprac. Marek Jabłonowski, Bogusław Polak, Koszalin 1999.
8. *Uwagi o stanie armii gen. Władysława Sikorskiego*, wstęp i oprac. Mieczysław Cielewicz, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1981, nr 1.

B. Wspomnienia:

9. Andrejczuk Wiktor, *Wspomnienie żołnierza KOP-u*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1995, nr 150.
10. Dąbrowski M., *Na kresach wschodnich. Wrzesień 1939 r. we wspomnieniach szeregowca pułku KOP Sarny*, „Tygodnik Solidarność”, 1998, nr 38.
11. Draczyński Kazimierz, *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Przegląd

Kawalerii i Broni Pancernej”, 1968, nr 50.

12. Duda Roman, *Straż nad Zbruczem. Wspomnienia ze służby czynnej na wschodzie*, oprac. Jerzy Duda, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, nr 4.
13. Fedorowicz Leon, *Wspomnienia z akcji batalionu KOP nad Dniestrem w dniu 17.IX.1939*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1979, nr 94.
14. Grochowski Jan, *Wspomnienia żołnierza II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2001, nr 1.
15. Jankowicz Stefan, *Żandarmeria KOP*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1967, nr 46.
16. Kardaszewicz Kazimierz, Relacja, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
17. Kmicic – Skrzyński Ludwik, *Służba w Korpusie Ochrony Pogranicza (lipiec 1927 – luty 1929)*, „Niepodległość”, [Londyn – Nowy Jork], 1978, t.11.
18. Knapp Franciszek, *W Brygadzie KOP w Czortkowie*, [w:] Stefan Rowecki w relacjach, Warszawa 1988.
19. Korczyński Janusz, *Dziennik komendanta Kwatery Głównej Suwalskiej Brygady Kawalerii w kompanii wrześniowej 1939r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1970, nr 57 / 58.
20. Kuropieska Józef, *Wspomnienia oficera Sztabu 1934 – 1939*, Kraków 1984.
21. Marszałek Włodzimierz, *Byłem żołnierzem KOP-u*, oprac. Zbigniew Damski, „Polska Zbrojna”, 1991, nr 245.
22. Nalepa T., *Z przeżyć poleskich inspektora szwadronów KOP (1932 – 1934)*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1975, nr 77.
23. *Oni strzegli granic II Rzeczypospolitej. Relacje i wspomnienia żołnierzy KOP i funkcjonariuszy SG*, wybór i oprac. Mirosław J. Rubas, Warszawa 2002.
24. Orlik – Rückemann Wilhelm, *Kampania wrześniowa na Polesiu i Wołyniu 17.IX.1939 – 1.X.1939*, Warszawa 1985.
25. Orlik – Rückemann Wilhelm, Relacja gen. bryg. W. Orlik – Rückemanna, [w:] *Moje zderzenie z bolszewikami we wrześniu 1939*, Londyn 1986.
26. Orlik – Rückemann Wilhelm, Relacja, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
27. Orlik – Rückemann Wilhelm, *Ze sprawozdania dowódcy Korpusu Ochrony Pogranicza o działalności podczas wojny*, [w:] *Wrzesień 1939 w relacjach i*

dokumentach, Warszawa 1989.

28. *Ostatnia potyczka w Zaolziu: odpis otrzymanej 12.IV.1962r. od por. rez. Jana Jakuba, kierownika szkoły podstawowej w Zaolziu koło Żywca relacji o boju kompanii kpt. Kade z baonu „Berezwecz” w dniu 4 września 1939 pod Zaolziem – Oczkowem k. Żywca*, oprac. Zdzisław Dzikowski, „Karta Groni”, [Żywiec], 1995, nr 18.
29. *Ostatnia reduta. Sprawozdanie z walk i relacje obrońców Helu*, wyboru dokonał, oprac. i wstępem opatrzył Rafał Witkowski, Gdańsk 1973.
30. *Pasieczny Edward, Codziennosc Korpusu Ochrony Pogranicza w 75 rocznicę jego powstania*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Strazy Granicznej w Koszalinie”, 1999, nr 3 / 4.
31. *Piekarski Wacław, Działalność KOP w brygadzie Podole*, „Zeszyty Historyczne”, 1981, z. 57.
32. *Pierechod Stanisław, Ze wspomnień żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn, 2001”, nr 15.
33. *Porwit Marian, Spojrzenia poprzez moje życie*, Warszawa 1986.
34. *Relacja szefa wywiadu KOP mjr. Jana Gurbskiego*, oprac. i przygotował do druku W. Włodarkiewicz, „Przegląd Historyczno - Wojskowy”, 2002, nr 3.
35. *Sławoj- Składkowski Felicjan, Strzepy meldunków*, Warszawa 1988.
36. *Strzałkowski Jan, Szwadron KOP „Niewirków” (1933 - 1937)*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej”, 1966, nr 44.
37. *Suchorski Jarosław, Szwadron kawalerii KOP „Olkiejniki”*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej”, 1966, nr 41.
38. *Sulik Nikodem, Okruch wspomnień*, Białystok 1993.
39. *Surynt Wincenty, 8 szwadron kawalerii KOP „Krasne” nad Urszą w kampanii wrześniowej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej”, 1970, nr 60.
40. *Wierzcholski Janusz, Materiały do historii kawalerii KOP*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej”, 1974, nr 77.
41. *Woźniak Lucjan, 1 Pułk Kawalerii KOP 1939 r.*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
42. *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, Wybór i oprac. Czesław K. Grzelak, Warszawa 1999.
43. *Wspomnienia nie tylko o Pułku KOP „Sarny”*. Reprinty i przedruki, tekst wybrał Henryk Dąbrowski, Warszawa 2001.
44. *Zając Józef Ludwik, Nasze przygotowania do wojny*, „Kultura”, [Paryż],

1961, nr 1 – 2.

C. Publikacje z okresu II Rzeczypospolitej:

45. Budownictwo Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa 1934.
46. Budownictwo pomieszczeń dla Korpusu Ochrony Pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich, Warszawa 1926, [Reprint].
47. Były w KOPIe dwa Michały, Warszawa 1934.
48. Dec J., Dobrzy sąsiedzi. Książeczka wydana z okazji 10-lecia służby KOP na wschodnich granicach Polski, Warszawa 1934.
49. Dziesięciolecie Polskiej Siły Zbrojnej 1918 – 1928, Warszawa 1928.
50. Falkiewicz S., Na ścieżkach patrolowych, Warszawa 1931.
51. Gocel L., O czym mówić z sąsiadami. Wskazówki dla żołnierzy KOP, Warszawa 1938.
52. Hauser Roman, Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych, Warszawa 1939.
53. Hinterhoff E., *Zagadnienie ochrony pogranicza*, „Bellona”, 1925, Z. 2.
54. Jamka – Koperski Franciszek, Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] *Księga Jazdy Polskiej*, red. Bolesław Wieniawa – Długoszewski, Warszawa 1938.
55. Jotemski K., Na zasadzce i patrolu, Warszawa 1937.
56. Kacprzak {Kasprzak} Marcin, *Rozsiedlenie lekarzy w Polsce*, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie”, 1937, nr 2-4.
57. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1932.
58. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1933.
59. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1934.
60. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1935.
61. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1936.
62. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1937.
63. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1938.
64. Kalendarz podoficera KOP, Warszawa 1939.
65. Keller, KOP w pieśni i wierszu, Warszawa 1935.
66. Korpus Ochrony Pogranicza w pracy oświatowo – społecznej, Warszawa 1936.
67. Król A., Budownictwo Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] *Budownictwo Wojskowe 1918 – 1935*, t. II, Warszawa 1936.

68. Kutrzeba Stanisław, *Polska Odrodzona 1914 – 1928*, Warszawa 1935.
69. Mackiewicz K., *Odnaka za służbę graniczną*, Warszawa 1935.
70. Mackiewicz R., *O pracy wychowawczej dowódcy strażnicy*, Warszawa 1937.
71. Maruszewski Artur, *Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj*, Warszawa 1936.
72. *Materiały do obchodów Święta Korpusu Ochrony Pogranicza i Święta Niepodległości*, Warszawa 1937.
73. Mikulewicz K., *Prace społeczne lekarzy Korpusu Ochrony Pogranicza*, Warszawa 1934.
74. Múnnich Tadeusz., *Korpus Ochrony Pogranicza*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1919-1928*, Warszawa 1929.
75. *Na strażnicy i w domu. Ciekawe i pożyteczne wiadomości dla żołnierzy KOP oraz jego rodziny*, red. Franciszek Jamka – Koperski, Warszawa 1933.
76. *Nasza pierwsza wycieczka do Warszawy, Poznania i Gdyni*, Warszawa 1933.
77. Nalepa T., *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Przegląd Kawaleryjski”, 1933, nr 4/5.
78. Nowakowski T., *Budowa pomieszczeń Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Architektura i Budownictwo”, 1933, z.10 / 12.
79. Pluta – Czachowski Kazimierz, *Piechota Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1937 – 1939.
80. Próchnicki A., *Sprawozdanie Głównego Kierownika nad akcją budowy pomieszczeń dla KOP w świetle naukowej organizacji 1924 – 1931*, Warszawa 1931.
81. *Przygody strzelca Grypsika*, Warszawa 1934.
82. Reinisch R., *Służba ochrony granic*, Warszawa 1926.
83. *Rola społeczna Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Rocznik Ziemi Wschodnich”, 1937, t.3.
84. *Święto Korpusu Ochrony Pogranicza. Materiały do obchodu*, Warszawa 1937.
85. *Tablice kolorowe umundurowania i odznak: Korpusu Ochrony Pogranicza, Policji Państwowej, Straży Granicznej*, Warszawa 1938.
86. Terlikowski A., *Żołnierska szkoła początkowa w odwodzie batalionu KOP*, Warszawa 1936.

D. Opracowania niepublikowane:

87. Bielicz Edward, Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza w okresie XX-lecia międzywojennego, Poznań 1968.
88. Biernat Florian, Korpus Ochrony Pogranicza. Jego Powstanie i działalność w latach 1924 - 1939, Poznań 1975, [mps].
89. Borejsza P., Oficerowie sztabowi Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku, Olsztyn 1992.
90. Borowicki Marek, Organizacja i zasady działania Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939, Białystok 1997, [mps].
91. Czech Z., Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza 1924 - 1939, Poznań.
92. Frąckiewicz Jarosław, Brygada Korpusu Ochrony Pogranicza "Podole" w walkach we wrześniu 1939 r., Białystok 2002, [mps].
93. Grudziński W., Budownictwo wojskowe w Warszawie w latach 1918 - 1935, Warszawa 1999.
94. Łach Halina, Działalność kulturalno - oświatowa i kulturalna Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939, Warszawa 2001, [mps].
95. Mąkosa K., Działalność kulturalno - oświatowa i wychowawcza Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1935, Olsztyn 1992.
96. Olender Robert, Działalność społeczno-oświatowa w Korpusie Ochrony Pogranicza (1924 - 1939), Białystok 2001, [mps].
97. Piłaciński S., Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939, Warszawa 1967.
98. Podraza Z., Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939. W świetle artykułów własnych, Warszawa 1961.
99. Rybicka Małgorzata, Szkolenie żołnierzy i podoficerów Korpusu Ochrony Pogranicza, Białystok 2001, [mps].
100. Sawoniewski Ludwik, Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939, Łódź 1974.
101. Skubisz Paweł, Organizacja Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1929, Szczecin 2002, [msp].
102. Szczepaniak P., Działalność kulturalno - oświatowa Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1936 - 1939, Olsztyn 1992, [mps].
103. Szczepański Kajetan, Funkcjonowanie Centralnej Szkoły Podoficerów Korpusu Ochrony Pogranicza w II Rzeczypospolitej, Białystok 2000.
104. Świątecka A., Korpus Ochrony Pogranicza w walce z przemytem na pograniczu wschodnim w latach 1935 - 1938, Olsztyn 1992, [mps]
105. Wołkowyski Michał, Działalność kulturalno - oświatowa Korpusu Ochrony

Pogranicza w II Rzeczypospolitej, Białystok 1999, [mps].

106. Zubrzycki Tomasz, Walki obronne Korpusu Ochrony Pogranicza w pasie działania wojsk Frontu Białoruskiego we wrześniu 1939 r., Białystok 1999, [mps].

E. Opracowania:

107. Ajnenkiel Andrzej, Geneza KOP - uwarunkowania polityczne, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
108. Andrzej Jaśkiewicz, Przy granicy jest strażnica..., *Jaćwież*, nr 15.
109. Babuła Mirosław, *Współpraca KOP z ludnością pogranicza*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2000, nr 11.
110. Babuła Mirosław, *Współpraca KOP z organami administracji państwowej w zakresie stabilizacji społecznej*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2000, nr 13.
111. Bartosz Władysław, *Na marginesie artykułu o batalionie KOP „Sejny” w kampanii wrześniowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1996, R. 41, nr 1.
112. Bednarek Leszek, Biografia gen. bryg. Wilhelma Orlik - Rückemanna - książka którą warto przeczytać, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
113. Bednarek Leszek, Generał brygady Wilhelm Orlik - Rückemann. Ostatni Dowódca KOP, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
114. Bednarek Leszek, Organizacja i dyslokacja Korpusu Ochrony Pogranicza w 1938 roku, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
115. Bednarek Leszek, Polak Bogusław, *Ochrona polskiej granicy wschodniej 1918 - 1939. Powstanie - organizacja i działalność Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
116. Bielecki Ireneusz, Przygotowania formacji granicznych do obrony Półwyspu Helskiego w 1939 roku w świetle relacji dowódcy Batalionu KOP „Hel”, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
117. Bieniecki Ireneusz, *Polskie flotyle rzeczne w działaniach bojowych i*

ochronie granic w latach 1919 – 1991, „Nautologia”, 2004, nr 1 – 4.

118. Biernat Florian, Rola Korpusu Ochrony Pogranicza w ochronie polskiej granicy wschodniej i wojnie obronnej 1939 roku, [w:] *Szkice z dziejów wojskowych Polski w latach 1918 – 1939*, red. Benon Miśkiewicz, Poznań 1979.
119. Błażej Andrzej, *Pożądane walory pogranicznika*, „Granica”, 1988, nr 9.
120. Błażej Andrzej, *Przedwojenne formacje graniczne*, „Granica”, 1988, nr 6.
121. Bóhm Tadeusz, *1 pułk kawalerii KOP w wojnie obronnej 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1989, R. 34, nr 2.
122. Chłopek Zygmunt, *Życie muzyczne w Korpusie Ochrony Pogranicza. Organizacja i osiągnięcia*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
123. Cielecki E., *Historyczne aspekty przestępstw przemytniczych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych”, 1975, nr 11.
124. Cielemeński M., *Granica na cenzurowanym*, „Granica”, 1990, nr 7 / 8.
125. Cieplewicz Mieczysław, *Generałowie polscy w opinii J. Piłsudskiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1966, nr 1.
126. Cieplewicz Mieczysław, *Wojsko Polskie w latach 1921-26. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław Warszawa, Kraków 1998.
127. Cieplewicz Mieczysław, *Z dziejów Korpusu ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1926*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
128. Cygan Wiktor Krzysztof, *Działania wojenne na Nowogródzczyźnie, Wileńszczyźnie i Grodzieńszczyźnie po 17.09.1939r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1990, nr 1 - 2.
129. Cygan Wiktor Krzysztof, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939*, Warszawa 1990.
130. Czajczyński Henryk, *Oddziały Korpusu Ochrony Pogranicza w Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie”*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
131. Czech Z., *Organizacja i zadania KOP w Polsce w latach 1924 – 1939*, „Biuletyn Wojsk Ochrony Pogranicza”, 1963, nr 2.
132. Czerniakiewicz Jan, Zgajewski Mirosław, *Polityka sowieckich władz*

- bezpieczeństwa na ziemiach przyłączonych po 17 września 1939 r., [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
133. Ćwięk Henryk, Działalność wywiadu sowleckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych, Warszawa 1994.
 134. Dawielewicz Jerzy, Wyższa kadra dowódcza KOP 1924 - 1939, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
 135. Dobroński Adam, Mniejszość białoruska a KOP, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
 136. Dominiczak Henryk, Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939, Warszawa 1992.
 137. Dominiczak Henryk, Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966 - 1966, Warszawa 1997.
 138. Dominiczak Henryk, Kształtowanie i ochrona granic II Rzeczypospolitej w latach 1918 - 1921, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
 139. Dominiczak Henryk, Ochrona granicy wschodniej w latach 1919-1939, Warszawa 1983.
 140. Dubaj Stanisław, Zarys historii powstania zespołu pomników, miejsca upamiętniania ofiar - żołnierzy Wojska Polskiego poległych w bitwie z Armią Czerwoną pod Wytocznem, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
 141. Dyskant Józef Wiesław, *Flotylla Rzeczna MW wobec agresji sowieckiej we wrześniu 1939r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1992, nr 3.
 142. Filipow Krzysztof, *Falerystyka Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2002, nr 15.
 143. Filipow Krzysztof, Generał Nikodem Sulik (Stara Kamienna 1893 - Londyn 1954), Białystok 1996.
 144. Filipow Krzysztof, Generał Nikodem Sulik, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
 145. Filipow Krzysztof, *Kresowy generał - początki wojskowej kariery*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 1990, nr 4.

146. Filipow Krzysztof, *Odznaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921 – 1939*, Warszawa 1995
147. Gacek Jarosław, *Generał brygady Jan Kruszewski*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t.1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
148. Gajewski Marek, *Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Granice i ich ochrona”, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2003, nr 16.*
149. Gneciak A., *Akta formacji granicznych z lat 1918 – 1939 w Archiwum Wojsk Ochrony Pogranicza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1972.
150. Goryński Grzegorz, *IV Batalion KOP „Hel”*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej”, 2000, nr 3.
151. Goryński Grzegorz, *Ochrona granicy morskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
152. Goryński Grzegorz, *Pułkownik Karol Bacz (1900 – 1984)*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2004, nr 2.
153. Goryński Grzegorz, *Udział Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza w walkach obronnych na Wybrzeżu we wrześniu 1939r.*, „Przegląd Morski”, 1995, nr 2.
154. Goryński Grzegorz, *Udział żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza w walkach obronnych na Półwyspie Helskim we wrześniu 1939r.*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
155. Góryński Marek, *29 baon KOP „Suwałki” – świętuje imieniny Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2003, nr 16.
156. Góryński Marek, *Granica polsko-pruska na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów i relacji mieszkańców*, „Roczniki Augustowsko-Suwalskie”, Suwałki 2001, t.1.
157. Góryński Marek, *Ograniczenia obowiązujące na pograniczu polsko-pruskim II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2002, nr 15.
158. Grobelski Wojciech, *Działania Pułków KOP w składzie grupy operacyjnej „Bielsko” („Boruta”) we wrześniu 1939 roku*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2002, nr 3 / 4.

159. Grobelski Wojciech, KOP-owskie biografie. Płk. dypl. Janusz Gaładyk (1898 - 1947), „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2005, nr 4.
160. Grochowski Lech, Losy żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza po 1 września 1939r., [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
161. Grochowski Lech, *Zwalczanie przestępczości przemytniczej w okresie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Policyjny”, 1991, nr 1.
162. Grzelak Czesław, Bitwy polskie. Szack - Wytuczno 1939, Warszawa 1993.
163. Grzelak Czesław, Bitwy polskie. Wilno 1939, Warszawa 1993.
164. Grzelak Czesław, Bitwy polskie. Wilno - Grodno - Kodziowce 1939, Warszawa 2002.
165. Grzelak Czesław, Dziennik sowieckiej agresji. Wrzesień 1939, Warszawa 1994.
166. Grzelak Czesław, Kresy w czerwieni, Warszawa 1998.
167. Grzelak Czesław, Rozwinięcie sił Armii Czerwonej do agresji na Polskę we wrześniu 1939r., [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
168. Grzelak Czesław, Zaskoczenie sowieckie 17 września 1939 roku. Fakty i mity, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
169. Hamerla Andrzej, Generał dywizji Henryk Minkiewicz (1880 - 1940) pierwszy Dowódca Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
170. Hamerla Andrzej, Historia i struktura organizacyjna kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
171. Jabłonkowski Jerzy, Polityczne i wojskowe przesłanki powołania do życia KOP w 1924 r., [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
172. Jabłonowski Marek, Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza

1924–1939, Warszawa 2002/2003.

173. Jabłonowski Marek, Organizacja i działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w walce z przemytem. Uwagi wstępne, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
174. Jabłonowski Marek, Prochwicz Jerzy, Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924 - 1939, Warszawa 2003/2004.
175. Jabłonowski Marek, Zdołbudów - 1937. Sytuacja społeczno - polityczna powiatu w świetle raportu sytuacyjnego komendanta rejonu PW „Wołyń” Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, T. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
176. Jankowiak Jan, Działalność społeczna Korpusu Ochrony Pogranicza II Rzeczypospolitej, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2005, nr 2.
177. Janowski Włodzimierz, Nastroje społeczeństwa III Rzeszy wiosna 1939 r., w świetle informacji Szefostwa Wywiadu KOP, Teki Archiwalne, t. 2, 1997.
178. Janowski Włodzimierz, Źródła do dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
179. Jaracz Andrzej, Losy rodzin żołnierzy KOP na Kresach Wschodnich, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
180. Jaroszuk Edward, Dywizjon żandarmerii KOP, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
181. Jekabsons Eric, *Granica łotewsko - polska 1919 - 1939*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2002, z. 15.
182. Jurkowska M., *Mundury KOP i Straży Granicznej*, „Granica”, 1990, nr 6.
183. Juszkiewicz Tomasz, *Uzbrojenie Korpusu Ochrony Pogranicza w pistolety i rewolwery w latach 1924 - 1939*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2003, nr 3.
184. Juszkiewicz Tomasz, *Uzbrojenie w karabiny i karabinki powtarzalne Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 1998, nr

1.

185. Kabzińska Iwona, *Skazani na utratę Kresów Wschodnich. Przyczynek do kwestii stosunków polsko - radzieckich i problemów granicznych w okresie międzywojennym*, „Wrocławskie Studia Wschodnie”, 2000, t.4.
186. Kania Leszek, Wkład Korpusu Ochrony Pogranicza w dzieło kodyfikacji wojskowego prawa karnego w II Rzeczypospolitej, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, T. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
187. Karwat Janusz, KOP w zbiorach byłego Centralnego Państwowego Archiwum Specjalnego Federacji Rosyjskiej, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej*. Centrum Szkolenia Straży Granicznej, Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
188. Kępa Zbigniew J., *Duszpasterstwo batalionu szkolnego KOP w Osowcu*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 1999, nr 9.
189. Kępa Zbigniew J., *Duszpasterstwo KOP. Zarys*. [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
190. Kępa Zbigniew J., *Dziekan katolicki KOP*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 1999, nr 10.
191. Kępa Zbigniew J., *Kapelani formacji granicznych II Rzeczypospolitej*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 1998, nr 7.
192. Kępa Zbigniew J., *Powinności moralne żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza według „Dziesięciu przykazań żołnierza polskiego” z 1933 roku*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2001, nr 17.
193. Konopka A., *Strażnica w Rutce Tartak*, Polska Zbrojna, 1994, nr12.
194. Konstankiewicz Andrzej, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914 - 1939*, Lublin 2003.
195. Konstankiewicz Andrzej, *Ochrona granicy karpackiej Polski w latach 1921 - 1939*, „Płaj”, 1998, t. 16.
196. Konstankiewicz Andrzej, *Uzbrojenie Korpusu Ochrony Pogranicza 1924 - 1939*, „Materiały i Studia Muzealne”, 1981, t.4.
197. *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej*. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
198. *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.

199. Kossewska Elżbieta, *Biuletyn Oświatowo – Propagandowy KOP (1936 – 1939). Analiza prasoznawcza*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
200. Kościański Zdzisław, *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1939*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
201. Kościański Zdzisław, *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1939*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
202. Kościański Zdzisław, *Wychowawcza działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1939*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, T. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
203. Kot Mirosław, *Wschodnie umocnienia Rzeczypospolitej. Odcinek „Baranowicze”*, „*Archeologia wojskowa*”, 1994, nr 1.
204. Kowalski Włodzimierz, *Baon KOP „Sejny” w kampanii wrześniowej 1939 r.*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*”, 1995, R. 40, nr 1 – 2.
205. Kowalski Włodzimierz, *Hej tam na granicy od Sejn na Podole. Z dziejów 24 baonu Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”*, Sejny 1994.
206. Kowalski Włodzimierz, *U polskich stoim granic... Opowieści o żołnierzach baonu KOP „Sejny”*, Suwałki 1999.
207. Kozłowski Piotr, *Polonica do historii formacji granicznych II RP w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
208. Kozłowski Piotr, *Przebieg i oznakowanie południowej granicy II Rzeczypospolitej*, „*Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie*”, 2005, nr 1.
209. Kralisz Andrzej, *Na straży wschodnich rubieży. Biografia ostatniego dowódcy KOP gen. bryg. Wilhelma Orlik – Rückemanna (1894 – 1986)*, Warszawa 1999.
210. Krańcicka Urszula, *Budownictwo Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1938*, „*Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku*”, 2002, nr 15.
211. Łach Halina, *Działalność kulturalno – oświatowa KOP na Kresach Wschodnich*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji*

- naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
212. Łach Wiesław Bolesław, Fortyfikacje odcinka Sarny w wojnie 1939 roku, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
 213. Łukomski Grzegorz, Polak Bogusław, Źródła do działalności KOP w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
 214. Łukomski Grzegorz, *Polskie formacje obrony granic w latach 1918 – 1939*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały”, 1994, t.2.
 215. Łukomski Grzegorz, W obronie Wilna i Grodna, [w:] Bitwy września 1939 roku. Materiały z VI Seminarium Historyków Polskich Działań Obronnych w 1939 r., Koszalin 10 – 11 listopada 1989r., cz. I, W obronie kresów wschodnich, red. Bogusław Polak, Koszalin 1993.
 216. Łukomski Grzegorz, Wybrane problemy związane z obroną granic II Rzeczypospolitej. Geneza i organizacja Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
 217. Masłoń Andrzej, Rozwój szkolnictwa zawodowego w formacjach ochraniających wschodni i północno – wschodni odcinek granicy Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
 218. Misiuk Andrzej, Służby specjalne II Rzeczypospolitej, Warszawa 1998.
 219. Misiuk Andrzej, Służby specjalne II Rzeczypospolitej. Próba syntezy, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
 220. Moykowski Władysław A., *Beskidzki fałochron: wrześniowe walki 2 pułku strzelców górskich Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Polska Zbrojna”, 1993, nr 172.
 221. Mrugała Wiesław, Generał brygady Stanisław Tessaro, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
 222. Niedziela Tadeusz, Działalność organizacji społecznych i instytucji na

- rzecz upamiętnienia tradycji Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
223. Niedziela Tadeusz, Głos w dyskusji, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
224. Niedziela Tadeusz, Postulaty badawcze dotyczące historii polskich formacji granicznych i popularyzacja tradycji tych formacji, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
225. Ochał Artur, *Doświadczalne narciarskie ćwiczenia jednostek 6 półbrygady KOP „Grodno” na Suwalszczyźnie w 1929 roku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2006, z.19.
226. Ochał Artur, *Plany mobilizacji Pułku Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” w świetle dokumentów KOP z lat 1928 – 1931*, „Rocznik Augustowsko – Suwalski”, 2005, t. 5.
227. Ochał Artur, *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Filipowie. Społeczna Inicjatywa żołnierzy 29 Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza w Suwałkach (1930)*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2006, nr 1.
228. Ochał Artur, *Udział 29 baonu KOP „Suwałki” w uroczystościach ku czci i pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w 1935 i 1936*, „Problemy ochrony granicy”, Kętrzyn 2004, nr 29.
229. Orszulak Jan, Tak się zaczęło. Węgierskiej Górki tragiczny wrzesień, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
230. Ostrowski Roman, Generał brygady Józef Konstanty Olszyna – Wilczyński, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
231. Paprocki Marek, Prochwicz Jerzy, KOP w planach mobilizacyjnych II Rzeczypospolitej, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
232. Pater W., *Bunty w czasie obrony Helu w 1939 r.*, „Przegląd Morski”, 1992, nr 1.
233. Pawlak Jerzy, *Ostatni klucz eskadry Korpusu Ochrony Pogranicza*,

„Skrzydła Polska”, 1999, nr 9.

234. Pawluczuk Zdzisław, Sport w Wojsku Polskim - jego początki, koncepcje i realizacja, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej, Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
235. Peptoński Andrzej, Kontrwywiad II Rzeczypospolitej, Warszawa 2002.
236. Peptoński Andrzej, Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza (1924 - 1939), [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej, Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
237. Peptoński Andrzej, Wywiad polski na ZSRR 1921- 1939, Warszawa 1996.
238. Piotrowski Jacek, *Bataliony, kompanie, strażnice KOP-u*, „Przegląd Historyczno- Wojskowy”, 2000, nr 3.
239. Piwowarski E., *Organizacyjne i operacyjne wykorzystanie jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza na granicy wschodniej w okresie międzywojennym*, „Myśl Wojskowa”, 1994, nr 6.
240. Piwowarski Eugeniusz, *O szkoleniu oficerów rezerwy w Korpusie Ochrony Pogranicza (1938 -1939)*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, 2001, nr 1.
241. Płoski Tadeusz, Duszpasterstwo wojskowe w II Rzeczypospolitej, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
242. Polak Bogusław, Stan badań nad dziejami formacji granicznych 1918 - 1939, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
243. Pomorski Janusz, Korpus Ochrony Pogranicza w obronie Rzeczypospolitej 1924-1939, Pruszków 1998.
244. Potomski Piotr, *Lwowska Ekspozytura Oddziału II Sztabu Głównego i Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza w pierwszej dekadzie po wojnie polsko - sowieckiej*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2004, nr 2.
245. Prochwicz Jerzy, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Warszawa 2003.
246. Prochwicz Jerzy, *Formacje graniczne 1918- 1924*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2000, nr 14.
247. Prochwicz Jerzy, Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.

248. Prochwicz Jerzy, *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. cz. I. Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, R.39, z. 3.
249. Prochwicz Jerzy, *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. cz. II. Przemiany organizacyjne i przygotowania wojenne KOP w 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, R. 39, z. 4.
250. Prochwicz Jerzy, *Materiały źródłowe Archiwum Straży Granicznej dotyczące formacji granicznych II Rzeczypospolitej, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.*
251. Prochwicz Jerzy, *Powstanie i przemiany organizacyjne wywiadu KOP, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.*
252. Prochwicz Jerzy, *Problematyka etyczna w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej, [w:] Etyka zawodowa Policjanta. Materiały pokonferencyjne, red. M. Rog, Szczytno 1999.*
253. Prochwicz Jerzy, *Walki oddziałów KOP na obszarach północno-wschodniej Polski, [w:] Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.*
254. Prochwicz Jerzy, *Walki oddziałów KOP na obszarach północno-wschodniej Polski, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 2000, z. 13.*
255. Pruski Zbigniew, *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920- 1939, Przasnysz 2000.*
256. Pruski Zbigniew, *Fortyfikacje Polesia, „Spotkania z Zabytkami”, 1996, nr 9.*
257. Pruski Zbigniew, *Komunikacje podziemne w fortyfikacjach Polesia, „Forteca”, 1997, nr 1.*
258. Przybylski Jerzy, *Głos w dyskusji. Geneza i zadania KOP, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.*
259. Przybylski Jerzy, *Udział Marynarki Wojennej w walce o granice Polski i jej współdziałanie z KOP i Strażą Graniczną w ich obronie, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.*
260. Radziwonowicz Tadeusz, *Gen. Henryk Minkiewicz, Białystok 1994.*

261. Radziwonowicz Tadeusz, *Z działalności wywiadowczej Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 1994, z. 8.
262. Ratajczyk Grzegorz, *Powstanie i organizacja żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały”, 2004, t. 17.
263. Ratajczyk Grzegorz, *Żandarmeria Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004.
264. Rezler Marek, Podpułkownik Nikodem Sulik – Dowódca Pułku KOP „Sarny”, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
265. Roman Wanda Krystyna, *Internowanie żołnierzy KOP na Litwie i Łotwie w 1939 roku*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
266. Roman Wanda Krystyna, *Internowanie żołnierzy polskich na Litwie. Wrzesień 1939*, „Przegląd Historyczno – Wojskowy”, 2002, nr 2.
267. Rubas Mirosław Jan, *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych. Żołnierze KOP i funkcjonariusze SG pomordowani i zaginieni na wschodzie na przełomie lat 1939/40*, Warszawa 2000.
268. Rubas Mirosław Jan, *Korpus Ochrony Pogranicza. Katyńska Lista Strat*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
269. Rubas Mirosław Jan, *Lista Katyńska KOP*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
270. Rubas Mirosław Jan, *Lista strat żołnierzy KOP więzionych w obozach sowieckich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, R.39, z. 4.
271. Rymaszewski Julian, *Generał brygady Ludwik Kmicic – Skrzyński*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
272. Sadowski Jan, *Wystąpienie Przewodniczącego Społecznego Zespołu Upamiętniania Tradycji Korpusu Ochrony Pogranicza im. gen. Henryka Minkiewicza – Odrowąża*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech

Grochowski, Kętrzyn 1995.

273. Sawoniewski Ludwik, *Korpus Ochrony Pogranicza narzędziem polityki kresowej II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”, 1978, nr 97.
274. Skorek Andrzej, *Kresowa rodzina*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2004, nr 1.
275. Skorek Arletta, *Znaki graniczne w II Rzeczypospolitej (słupy)*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2004, nr 3.
276. Skubisz Paweł, *Gołębie pocztowe w służbie łączności Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2006, nr 2.
277. Skubisz Paweł, *Psy meldunkowo - śledcze w służbie Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1939*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2006, nr 1.
278. Skubisz Paweł, *Służby Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 - 1929*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2005, nr 4.
279. Sławoj Zygmunt, *Korpus Ochrony Pogranicza w służbie Polsce*, „Niepodległość i Pamięć”, 1999, nr 14.
280. Stawecki Piotr, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918 - 1939*, Warszawa 1994.
281. Stawiecki Piotr, *U źródeł powstania KOP*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 - rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
282. Stolarski Rafał E., *Inspekcja pasa ochronnego nr 5 Korpusu Ochrony Pogranicza w lipcu 1925 roku*, „Zbroja. Materiały i źródła do dziejów Wojska Polskiego XIX i XX wieku”, [Warszawa], 1985, t. 1.
283. Stolarski Rafał E., *Odznaki pamiątkowe Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
284. Stolarski Rafał E., *Odznaki pamiątkowe Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
285. Stolarski Rafał E., *Pas ochronny nr 5 Korpusu Ochrony Pogranicza i jego inspekcja w lipcu/sierpniu 1925 roku*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały*, t. 2, red. Bogusław Polak,

Koszalin 2002.

286. Stolarski Rafał E., Wroński Marek, *Odznaki pamiątkowe Korpusu Ochrony Pogranicza, Tamowskie Góry, 2000.*
287. Suchcitz Andrzej, *Gen. dyw. Henryk Odrowąż – Minkiewicz, Białystok 1994.*
288. Suchcitz Andrzej, *Korpus Ochrony Pogranicza, [w:] Napaść sowiecka i okupacja polskich ziem wschodnich (wrzesień 1939), red. Józef Jasnowski, Londyn 1986.*
289. Sufin Tomasz, *3. Brygada Strzelców Górskich w kompanii wrześniowej 1939 roku, Pruszków 2004.*
290. Szawłowski Ryszard, *55 rocznica 17 września 1939. Korpus Ochrony Pogranicza w walkach z agresją sowiecką 1939 roku, „Biuletyn Informacyjny Orka”, 1994, nr 8 – 9.*
291. Szawłowski Ryszard, *55 rocznica 17 września 1939. Korpus Ochrony Pogranicza w walkach z agresją sowiecką 1939 roku, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.*
292. Szawłowski Ryszard, *Wojna polsko – sowiecka 1939. Tło polityczne, prawnomiędzynarodowe i psychologiczne. Agresja sowiecka i polska obrona. Sowietkie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie, Warszawa 1997.*
293. Szczepański Andrzej, *Bitwy i potyczki z Armią Czerwoną na terenach nadbużańskich w rejonie Włodawy na przełomie września i października 1939, „Zeszyty Muzealne Muzeum Pojezierza Łęczycko – Włodawskiego we Włodawie”, 2001, t. 11.*
294. Szczepański Kajetan, *Batalion szkolny (1928 – 1930) i Centralna Szkoła Podoficerska KOP (1931 – 1933), „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2001, nr 15.*
295. Szczepański Kajetan, *Centralna Szkoła Podoficerska KOP, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.*
296. Szewczyk Andrzej, *Rygiel obrony z 1939r. w Krzyżowej i Przyborowie, „Karta Groni”, [Żywiec], 1995, nr 18.*
297. Szubański Rajmund, *Bataliony, kompanie, strażnice KOP, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1993, nr 3.*
298. Szubański Rajmund, *Korpus Ochrony Pogranicza w obronie granicy wschodniej, [w:] Bitwy września 1939 roku. Materiały z VI Seminarium*

Historyków Polskich Działań Obronnych w 1939 r., cz.I. W obronie kresów wschodnich, red. Bogusław Polak, Koszalin 1993.

299. Szubański Rajmund, *Krótki zarys działań wojskowych na wschodnich terenach II Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1989, nr 3.
300. Szymanowicz Adam, *Współpraca formacji granicznych z wywiadem wojskowym II Rzeczypospolitej na odcinku Prus Wschodnich*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie”, 2006, nr 1.
301. Ślusarczyk Jacek, *Granice Polski w tysiącleciu (X – XX wiek)*, Toruń 1993.
302. Techman Ryszard, *Źródła do dziejów KOP w zasobie archiwalnym Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie*, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.
303. Trzeciakowska Sylwia, *Wystawa „Formacje graniczne Polski Północno – Wschodniej 1918 – 1939” w Muzeum Wojska w Białymstoku*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku”, 2002, nr 15.
304. *Trzymamy straż bośmy wierni*, oprac. K. Tuszyński, Warszawa 1996.
305. Tucholski Jędrzej, *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk, lista ofiar*, Warszawa 1991.
306. Tucholski Jędrzej, *Żołnierze KOP w obozach jenieckich w ZSRR 1939 – 1941*, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza w walkach z agresją sowiecką 1939 roku, Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994, red. Lech Grochowski, Kętrzyn 1995.
307. Tym Waclaw, *Przygotowania do obrony i lądowa obrona polskiego wybrzeża morskiego 1 – 19 wrzesień 1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1957, nr 2.
308. Wap Anatol, *Twierdza Osowiec*, Białystok 1994.
309. Widacki Jan, *Wywiad litewski w latach trzydziestych XX wieku jako przeciwnik wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1995, z. 3 – 4.
310. Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921 – 1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991
311. Włodarkiewicz Wojciech, *Bitwy polskie. Przedmoście Rumuńskie 1939*, Warszawa 2003.
312. Włodarkiewicz Wojciech, *Oddziały KOP na przedmościu rumuńskim 1939 roku*, [w:] Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w

80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza, pod red. Jerzego Prochwicza, Kętrzyn 2005.

313. Wojtczak Janusz, *Organizacja służby wywiadowczej w Korpusie Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1931*, „Przegląd Policyjny”, 1991, nr 1.
314. Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t.1, red. Bogusław Polak, Koszalin 1998.
315. Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały, t.2, red. Bogusław Polak, Koszalin 2002.
316. Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, red. Piotr Stawecki, Warszawa 1990.
317. Żerański S., *Podróż historyczno – wojskowa śladami walk SGO „Polesie” i oddziałów KOP-u*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1996, R.41, nr 3.

Opracował: **Paweł Skubisz**

[1] Największa kolekcja akt KOP znajduje się w Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie. W zespole liczącym ponad 1500 jednostek aktowych, dokumenty zostały pogrupowane na kilka części, które nazwano umownie *Dowództwo KOP, Dywizjon Żandarmerii KOP, Dowództwa brygad, pułków i batalionów KOP*. W materiałach tych znajdują się informacje na temat organizacji, struktury wewnętrznej, obsady personalnej, życia codziennego oraz spraw dotyczących wszelkiego rodzaju nieprawidłowości w funkcjonowaniu pododdziałów. Duży zbiór dokumentów dotyczących KOP został zdeponowany w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Niestety materiały te nie stanowią jednej całości i są rozdrobnione pomiędzy kilka zespołów, począwszy od akt Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, poprzez poszczególne Oddziały Sztabu Głównego (Generalnego), Departamenty i Dowództwa broni, wojsk lub służb Wojska Polskiego, nie wyłączając również akt personalnych. Liczne dokumenty dotyczące KOP znajdują się także w Archiwum Akt Nowych. Materiały te dotyczą przede wszystkim pracy wywiadowczej, szczególnie współdziałania z Oddziałem II i Policją Państwową oraz współpracy z Ministerstwem Skarbu w zwalczaniu przemytu czy przestępstw na szkodę Monopoli Państwowych. Znajdują się tam również materiały dotyczące struktury KOP. Materiał ikonograficzny w postaci zdjęć znajduje się w zbiorach Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie oraz w posiadaniu Stowarzyszenia Weteranów Polskich Formacji Granicznych w Warszawie. Z archiwów zagranicznych należy wskazać między innymi Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie oraz Centralne Państwowe Archiwum Specjalne Federacji Rosyjskiej w Moskwie. Zob. J. Prochwicz, *Materiały źródłowe Archiwum Straży Granicznej dotyczące formacji granicznych II Rzeczypospolitej*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej. Centrum Szkolenia Straży Granicznej. Kętrzyn 15-16 XI 1994*, red. L. Grochowski, Kętrzyn 1995, s. 227 – 229; R. Techman, *Źródła do dziejów KOP w zasobie archiwalnym Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*, pod red. J. Prochwicza, Kętrzyn 2005, s. 265 – 282; G. Łukomski, B. Polak, *Źródła do działalności KOP w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania...*, s. 221 – 226; W. Janowski, *Źródła do dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę*

powołania... s. 202 – 220; J. Karwań, KOP w zbiorach byłego Centralnego Państwowego Archiwum Specjalnego Federacji Rosyjskiej, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania...* s. 230 – 231.

[2] A. Ajnenkiela, *Geneza KOP – uwarunkowania polityczne*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania...*

[3] Zob. M. Jabłonowski, *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2002/2003; M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924 – 1939*, Warszawa 2003/2004.

[4] Zob. *Polskie formacje graniczne, t.1, Straż Graniczna 1918 – 1939. Dokumenty Organizacyjne. Wybór źródeł. Wstęp, wybór i oprac. B. Polak, Koszalin 1999; Polskie formacje graniczne, t.2, Straż Graniczna 1928 – 1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł. Wstęp, wybór i oprac. M. Jabłonowski, B. Polak, Koszalin 1999; O Niepodległą i granice, t.4, Korpus Ochrony Pogranicza 1924 – 1939. Wybór dokumentów, wstęp M. Jabłonowski, współpraca J. Prochwicz, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, B. Polak, J. Prochwicz, Warszawa – Pułtusk 2001; Kresy w oczach oficerów KOP, wstęp i oprac. J. Widacki, Katowice 2005.*

[5] Przykładowo: W. Andrejczuk, *Wspomnienie żołnierza KOP-u*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1995, nr 150; L. Fedorowicz, *Wspomnienia z akcji batalionu KOP nad Dniestrem w dniu 17.IX.1939*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1979, nr 94; L. Kmicic-Skrzyński, *Służba w Korpusie Ochrony Pogranicza (lipiec 1927 – luty 1929)*, „Niepodległość”, 1978, t.11; T. Nalepa, *Z przeżyć poleskich inspektora szwadronów KOP (1932 – 1934)*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1975, nr 77; W. Orlik-Rückemann, *Relacja gen. bryg. W. Orlik – Rückemanna*, [w:] *Moje zderzenie z bolszewikami we wrześniu 1939*, Londyn 1986; J. Zając, *Nasze przygotowania do wojny*, „Kultura” (Paryż), 1961, nr 1 – 2.

[6] *Wspomnienia nie tylko o Pułku KOP „Sarny”. Reprinty i przedruki, tekst wybrał H. Dąbrowski, Warszawa 2001; Oni strzegli granic II Rzeczypospolitej. Relacje i wspomnienia żołnierzy KOP i funkcjonariuszy SG, wybór i oprac. Mirosław J. Rubas, Warszawa 2002.*

[7] Przykładowo: E. Hinterhoff, *Zagadnienie ochrony pogranicza*, „Bellona”, 1925, z. 2; T. Nalepa, *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Przegląd Kawalerski”, 1933, z. 4 – 5.

[8] Przykładowo: T. Münnich, *Korpus Ochrony Pogranicza*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1919-1928*, Warszawa 1929; *Na strażnicy i w domu. Ciekawe i pożyteczne wiadomości dla żołnierzy KOP oraz jego rodziny*, red. F. Jamka – Koperski, Warszawa 1933; A. Maruszewski, *Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj*, Warszawa 1936; *Korpus Ochrony Pogranicza w pracy oświatowo – społecznej*, Warszawa 1936.

[9] Z. Czech, *Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza 1924 – 1939*, Poznań (b.d.); S. Piłaciński, *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1939*, Warszawa 1967; E. Bielicz, *Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza w okresie XX-lecia międzywojennego*, Poznań 1968; F. Biernat, *Korpus Ochrony Pogranicza. Jego Powstanie i działalność w latach 1924 – 1939*, Poznań 1975; L. Sawoniewski, *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924 – 1939*, Łódź 1974.

[10] Przykładowo: Z. Czech, *Organizacja i zadania KOP w Polsce w latach 1924 – 1939*, „Biuletyn Wojsk Ochrony Pogranicza”, 1963, nr 2/22; F. Biernat, *Rola Korpusu Ochrony Pogranicza w ochronie polskiej granicy wschodniej i wojnie obronnej 1939 roku*, [w:] *Szkice z dziejów wojskowych Polski w latach 1918 – 1939*, red. Benon Miśkiewicz, Poznań 1979; L. Sawoniewski, *Korpus Ochrony Pogranicza narzędziem polityki kresowej II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”, 1978, nr 97.

[11] H. Dominiczak, *Ochrona granicy wschodniej w latach 1919-1939*, Warszawa 1983; Tenże, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939*, Warszawa 1992.

[12] Przykładowo: K. Draczyński, *Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Przegląd Kawalerii i Broni

Pancernej”, 1968, nr 50; S. Jankowicz, *Żandarmeria KOP*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, 1967, nr 46; A. Suchcitz, *Korpus Ochrony Pogranicza*, [w:] *Napaść sowiecka i okupacja polskich ziem wschodnich*, red. Józef Jasnowski, Londyn 1986.

[13] R. E. Stolarski, *Inspekcja pasa ochronnego nr 5 Korpusu Ochrony Pogranicza w lipcu 1925 roku*, „Zbroja. Materiały i źródła do dziejów Wojska Polskiego XIX i XX wieku”, (Warszawa) 1985, t. 1.

[14] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania..; Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t.1, red. B. Polak, Koszalin 1998; *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t.2, red. B. Polak, Koszalin 2002; *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania..*

[15] H. Dominiczak, *Granica wschodnia..; A. Ajnenkiela*, dz. cyt.; J. Jabłonkowski, *Polityczne i wojskowe przestanki powołania do życia KOP w 1924 r.*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania..; P. Stawiecki*, *U źródeł powstania KOP*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę..*

[16] H. Dominiczak, *Granica wschodnia..; J. Prochwicz*, *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny*. cz. 1. *Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, R.39, z. 3; L. Bednarek, *Organizacja i dyslokacja Korpusu Ochrony Pogranicza w 1938 r.*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 1..

[17] Zob. R. Szubański, *Bataliony, kompanie, strażnice KOP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1993, nr 3; L. Bednarek, dz. cyt.; J. Plotrowski, *Bataliony, kompanie, strażnice KOP-u*, „Przegląd Historyczno – Wojskowy”, 2000, nr 3.

[18] A. Peptoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921 – 1939*. Warszawa 1996; A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998; A. Peptoński, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002; M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza..; J. Prochwicz*, *Powstanie i przemiany organizacyjne wywiadu KOP*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę..*

[19] J. Prochwicz, *Walki oddziałów KOP na obszarach północno-wschodniej Polski*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 – 1939. Studia i materiały*, t. 2...; Tenże, *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny*. Cz. II. *Przemiany organizacyjne i przygotowania wojenne KOP w 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1994, R. 39, z. 4; M. Paprocki, J. Prochwicz, *KOP w planach mobilizacyjnych II Rzeczypospolitej*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę..; Cz. Grzelak*, *Bitwy polskie. Szack- Wytyczno 1939*. Warszawa 1993; Tenże, *Bitwy polskie. Wilno 1939*. Warszawa 1993; Tenże, *Kresy w czerwieni*. Warszawa 1998; R. Szawłowski, *Wojna polsko – sowiecka 1939. Tło polityczne, prawnomiędzynarodowe i psychologiczne. Agresja sowiecka i polska obrona. Sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie*. Warszawa 1997; W. Włodarkiewicz, *Bitwy polskie. Przedmoście Rumuńskie 1939*. Warszawa 2003;

[20] M. J. Rubas, *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych. Żołnierze KOP i funkcjonariusze SG pomordowani i zaginieni na wschodzie na przełomie lat 1939/40*. Warszawa 2000; Tenże, *Korpus Ochrony Pogranicza. Katyńska Lista Strat*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę..; Tenże*, *Lista Katyńska KOP*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę powołania..; W. K. Roman*, *Internowanie żołnierzy KOP na Litwie i Łotwie w 1939 roku*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej w 80 – rocznicę powstania..; Tenże*, *Internowanie żołnierzy polskich na Litwie. Wrzesień 1939*, „Przegląd Historyczno – Wojskowy”, 2002, nr 2.

[21] Na zagadnienie to zwrócił uwagę Henryk Dominiczak oraz Grzegorz Goryński, sygnalizując problem na

marginiesie badań prowadzonych na temat zmian personalnych w Wojskach Ochrony Pogranicza. Zob. H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza*, Warszawa 1985, s. 49 - 50, 56 - 57, 72; G. Goryński, *Formowanie korpusu oficerskiego Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945 - 1956*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2001, nr 17, s. 34 - 39, 46.

[22] T. Radziwonowicz, Gen. Henryk Minkiewicz, Białystok 1994; A. Suchcitz, Gen. dyw. Henryk Odrowąż - Minkiewicz, Białystok 1994; J. Dawielewicz, *Wyzsza kadra dowódcza KOP 1924 - 1939*, [w:] *Korpus Ochrony Pogranicza w 70 rocznicę..*; K. Filipow, *Generał Nikodem Sulik. Stara Kamienna 1893 - Londyn 1954*, Białystok 1996; L. Bednarek, *Generał brygady Wilhelm Orlik - Ruckemann. Ostatni Dowódca KOP*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 1..*; A. Kralisz, *Na straży wschodnich rubieży. Biografia ostatniego dowódcy KOP gen. bryg. Wilhelma Orlik - Ruckemanna (1894 - 1986)*, Warszawa 1999.

[23] B. Polak, *Stan badań nad dziejami formacji granicznych 1918 - 1939*, [w:] *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918 - 1939. Studia i materiały, t. 1..*, s. 11 - 12.